

IGNOTUS:

TEREMTŐ INDISKRÉCIO

Neovojtina 5. §.

Még gyerek voltam, mikor Tolnai Lajos regényei miatt szerzőjüket, családi nevén, ha jól emlékszem, Hajmási Lajos református papot, kimarták erdélyi hazájából, kitették állásából, s fenn kellett nyomorognia Budapesten, hol aztán, mint egészen fiatal ember, Kiss József házában találkoztam is vele. Hatvan körül járhatott akkor; testes, megtermett, rengeteg ember volt; sörényes, szakállas, muszkaoroszlánfejű. Ahogy derékig begombolt s erősen zöldellő papi fekete szalonkabátjából ültében éppúgy kidagadt, mint a kis karosszékéből, melybe belepréselték, - ahogy nagy darab fejét mellére ejtette s vastag kezét fogásra nyújtotta: véreres képű s szemű, kusza, őszes, szőrös mivoltában maga volt a kivertség. Én még akkor a vidéket csupán egészen kicsi koromból ismertem, s inkább csak elméletből értettem meg a kitűnő írónak - mert az volt - egész vicinális tragédiáját. Azóta magam is éltem, sőt én is írásbeli munkából, kisebb városban, s megfordultam abban a városcában is, melyből negyven-negyvenöt év előtt Tolnai Lajos éppúgy kidagadhatott volt, mint tíz évre rá a Kiss József karosszékéből. Tapasztaltam, mit tesz kisvárosban élni, hol mindenki mindenkivel napjában ötször találkozik, s kinőnek egymás könyökén, s ott még ezenfelül írónak lenni, vagyis olyan embernek, ki hivatalból nem tudja befogni a száját. Régen fű nőtte be Tolnai Lajost is, regényeit is, de most kivált mulatok, ha elgondolom, mi mindenbe ütközhetett bele pátriácskájában a vérmes óriás, s mint hűledezhetett az eklézsia, mikor papjuk ezeket az ő összekülőmbözéseit vastag oroszos regényekben rendre meg is írta. Nem volt sógor és koma, nem szomszédasszony és komámasszony, kortárs, fellebbvaló s mindenfajta honorácior, hogy kiki meg ne találja magát az istenverte könyvekben, - még nevük is csak csekély ferdítésben, ha ugyan nem a gúnynevük, hogy minden avatott ráismerhet vala. Belzebúbnak vélték a nagytiszteletűt s úgy füstölték ki - ő ellenben, ki magát szelíd, jóságos s kivált igazságos embernek tudta, holta napjáig nem tudta megérteni, mit vehettek tőle ennyire rossznéven, holott ő semmi egyebet nem írt meg, mint a szent igazságot, s azt is alakos, kigondolt, mesemondó formában.

A dologban az van, hogy akit írótól ilyen bántás ér, nyilván minden okkal megharagudhatik érte, s ezt meg kell érteni, mert, mint magam írtam egyszer: nincs nagyobb kegyetlenség, mint megmondani az igazat annak, aki úgyis tudja. Viszont az író, de kivált a regényíró, ott kezdődik, ahol meglátja az igazat s meg is meri mondani. Hegedűszóban, vagy rideg látélethez képest, de csakis az igazság lehet az, mi torkából kikíváncsozik s szájából érdekel, s írjon bár tündérmesét: megesik bele, ha a tündér nem jár emberi lábon. Van író, a lírikus mind, ki önmagát belezi így ki, s ilyen mód nem ütközik felebarátaiba. Ilyformán szobatisztább a lírai regényíró is, ki bárha tíz figurát formál, mind nem más, mint önnönmagának külön két lábra állított egy-egy darabja, - mint ahogy van gilisztafajta, kit ahány ízre metélek, mind külön giliszta gyanánt gyűrűdik tovább. De van aztán az epikus regényíró, az igazi, a vérbeli, ki másfajta embert is meglát, másminő egyéniségbe is bele tud ülekezni, mint ő maga. Ez mitévő legyen, ha ne legyen indiszkrét? Ha író, akkor, természetesen, azt írja meg, ami izgatja. S ha kifelé látó ember, akkor az izgatja, amit kint lát. Lehet, hogy meglátja Marosvásárhelyről a dakotaindiánusokat s a 19-ik századból a kőkorszakot. De gyakorabb, találkozási is, hogy azt látja meg, ami aznap s ottan van orra előtt, sőt Dakotába s a kőkorszakba is azt veti át, mit 1872-ben tapasztalt Marosvásárhelyt. Még az átvetés, az átírás, a tulajdonképp tudottnak más köntösbe való elbujtatása is külön tehetség dolga. Van aki nagyon tudja, másképp talán nem is tudja, - teszem Jókai, ki még naturalista humoreszkjeiben sem tudott s akkor sem tudott volna valakit minden szőrét-szálát változtatlan leírni, ha rendőri körözőlevelet kell vala az ipséről írnia. De vannak hajolhatatlan, egyéb simulékonyságuk mellett ez egy tekintetben merev tehetségek, kiken már az is hamis hang s papiros élettelenesség formájában áll bosszút, ha a Pityi Palkót, kit az életből ismernek, a regényben, hogy egy kicsit elbujtassák, Hűbele Balázsnak keresztelik. Anatole Francenak nem nagyon regény regényei közt még legregényebb a Lys Rouge. Lírikus létére eleveníteni tud benne két-három más figurát is, mint önmagából vett, csak egy figurája kicsengéstelen, nehézkes, sokszor a papírhoz tapadó - s ez éppen a hős, a szobrász, kiből, száz lépésről megismerni, önmagát írja meg. Csak az a baj, hogy szemérmességéből szobrásznak írja, holott ő író - s az egész regény belebetegszik abba, hogy ez a szobrász sohasem úgy érez, cselekszik, sőt szobrol, mint szobrásznak kellene, hanem mint ahogy egy író gondolkoznék és szobrolna. Hazudni nem lehet - a legtöbb, amit író tud, sőt éppen a legnagyobb írók tudják, hogy az igazat még igazabban mondják, mint a való igazság.

...Mindezek legalább oly régen foglalkoztatnak, mint amikor volt, hogy Tolnai Lajossal esett találkozásom, s az azóta eltelt emberöltő rendjén úgy történt, hogy egyszer személyes okom is lett e dolgot végiggondolni. Mindjárt megmondom, mikor - csak elébb hadd mulassak, s én tehát kétszeresen, a hűledezésen, mellyel most kivált Budapesten s némely helyein a Hatvany regényét fogadják. Amily fokban kénytelenek szemüknek hinni s merni végre meglátni és elismerni, hogy a könyvet író és, minden brutalitásai és hajszoatos hangja mellett igazi író s érzékletes elbeszélő írta, ezzel egyaránt nő a megütődés, hogy mint lehetett valaki ennyire indiszkrét. Ha családi vagy csakis családi belsőségeket írt volna ki, annak legalább tisztán, mert kárörömmel örülnének. Ám nyilvánvaló, hogy a kevés vérbeli emlék csak tremplin, csak ugródeszka itt az író megfigyelése s megmarkolása számára, s hogy e könyvben nemzedéknyi s országnyi elhallgatottságok, elnézettségek s önkábítások, - egy fajta, egy nemzet, egy haza családi titkai kerülnek kimondatásra. S éppen annak erejével s ígésző igazságával, mert a könyv nem pamphlet, nem pukkasztó bomba, hanem költői kölykezés, s a művész komoly

becsületessége hamar fölője kerekedik benne úgy a politikusnak, mint a lúdasmatyinak. Lehet, hogy Hatvanyt eredendően az vagy az is izgatta, hogy ez a téma vagy harminc esztendeje ott hever az útszélen, és senki nem látja meg, vagy elnéz felette s nem akar vagy átáll hozzányúlani. Az is lehet, hogy a vihar után partravetettnek magános visszánézései s önszármaztatásai vitték Hatvanyt, talán lassankint, e téma felé. Bizonyos azonban, hogy ha különben s egyéb körülmények közt, más előzetességek után, de regényt akart volna írni s élete munkáját írta volna meg: nagyjában ugyanezen téma kerül keze alá s ugyanezen regényt írja vala meg. Azon az egyszerű okon, mert ez a világ az, amit ismer, s ő az a fajta ember, akit az izgatja, amit ismer, s az a fajta író, aki azt írja, ami izgatja.

A legtöbb író és elbeszélő ilyen - a legjava talán mind ilyen. Mi messze és későn születettek nem tudhatjuk, hogy mikor a Richardson Pamelá-ja, a Benjamin Constant Adolphe-ja megjelent, ki mindenki érezhette kényelmetlennek. Az viszont benne van minden irodalomtörténetben, hogy mialatt a Goethe Lottéját és Wertherjét Kínában kínai mesteremberek porcelláncsészekre festették", ugyanakkor Buff Charlotte, férjezett Kestnérné asszonyság férjestől együtt megszakította a barátságot az indiszkrét regényíróval. Van szerencsés író, ki olyan embervidékekről szedi megfigyeléseit, hol nem szokás megsértődni, hová le sem jut az írás híre, vagy ha lejut, mindenképp megtiszteltetés számba megy. Filcsik uram, a varga, holta napjáig büszke volt rá s mutogatta mindenkinek a Jó Palócok-at, mikben Mikszáth Kálmán az öreget oly halhatatlanul kiírta. Még halhatatlanabb a Gerhart Hauptmann Biberpelz-jében, a világirodalom legduzzadóbb vígjátékában, a ravasz és eszes vízikofa-asszonyság figurája, aki csal is, orgazdálkodik is, de különben vidáman becsületes s maga a ropogós egészség. Ez az asszonyság ma is él Berlinben, a Spree partján, emlékszik is a Gerhart úrra, ki negyven-negyvenöt év előtt ott nyurgálkodott és zsellérkedett hónapos szobájukban, s nem sokszor ebédelt meletet. A látogatóknak meg szokta mondogatni, hogy nagyon és egészen úgy nem volt az a dolog, mint ahogy a Gerhart úr megírta, de hát bogaras ember volt, el kellett neki nézni. A nép íme jóságos és elnéző, az úribb s polgárabb ember már nem s mint ahogy Ibsent száműzték volt kis, hogy úgy mondjam vidéki hazájából, úgy Thomas Mann-nak is csak most, világhíre legtetején, mintegy világnyomásra s hogy harminc év alatt a Buddenbrooks emberei legtöbben meghaltak: most tudja valahogy megbocsátani az ő szülő Lübeck városa a rémítő kiírásokat, mik nélkül e regény sohasem lett volna az az éposza a polgáriságnak, ami gyanánt külön helyen áll nemcsak a német irodalomban, de az emberiség dokumentumai közt is. Alkalmassint nem meleg ember ez a Thomas Mann, - én, olvasó, ezt nem érzem, de el tudom gondolni, hogy aki néki atyjafia, társa, földije, barátja, az megbántódhatik perfidiáitól, mik utólag derülhetnek ki. Egy igen drága emberem van, írónak finom s egyéniségnek megejtő: Arthur Holitscher, a mai német írásnak egyik elismert kitűnősége, de különben budapesti származás s nekem az ottani lutheránus gimnáziumban Szomory Dezsővel együtt iskolatársam volt. Most novemberben itt járt Holitscher Bécsben, s elmondta, min dolgozik: emlékiratainak második kötetén. Hogy éppen indiszkrécióról van szó: talán nem indiszkrécio, ha elmondom, hogy ezer emberi s írói tapasztalat után a kitűnő író még fogyatékos életének mit állít programjává. Azt, hogy mindent, amit lát és ismer, úgy és azonmód írjon meg és ki, ahogy látja és ismeri. Ez, úgymond, új feladat, s ha egyébként nem, de ezért még érdemes élni s végigélni az életet... Bizonyára, s Holitscher nyilván nem vette észre, hogy mialatt ő ez okosságot oly lelkesen elmondta, énnekem el kellett mosolyodnom. Mert az Emlékiratoknak első kötete már régebben megjelent,

s Holitscher ebben is szinte szűzien őszinte, még boldogult édesanyja emlékét sem szépíti. Azonban - itt közbe kell szúrnom valamit. Van Thomas Mann-nak egy híres novellája, melyben egyéb figurák közt három-négy vonással úgy rajzol meg valakit, hogy az is megismeri, aki sohasem látta, s ez a valaki: éppen Holitscher Artur. Néven természetesen nem nevezi, egész egyéniségét sem fejti ki vagy értékeli, - inkább: a néhány szó egyben gyilkos karrikatúra, de az embere úgy benne van, akár egy Gulbransson-rajzban. (Aki különben szintén lerajzolta egypárszor Holitschert.) Nos: az Emlékiratok első kötetében, a Holitscher müncheni emlékei közt, megemlékezés történik Thomas Mannról is, s bizony keserű, fájdalmas, neheztelő megemlékezés. A hidegség az, amit Holitscher nem tud megbocsátani Thomas Mann-nak, a hidegség, mellyel az ismerős az ismerőst olyannak láthatta, s volt szíve olyannak megírni... Vajjon az Emlékiratok második kötete számára Holitschernek lesz-e szíve oly szívtelennek lenni, amilyen Thomas Mann ő hozzá volt, s amilyennek, saját programja szerint, az írónak lenni kell, ha érdemes legyen élnie és írnia?

Mert enélkül nem lehet s nem érdemes. Aki tekintetekkel ír, az dobja el a tollat, - nem örökölt, de érőt sem fog vele írni. A Hemmung - ez az, amit a költőnek le kell magában bírnia, különben nem költő. Indiszkretnak kell lennie, mert csak az indiszkrécio teremt. "Kíméld az öreganyádat!" mondta nászújságjukon vén urának a fiatal menyecske - s valóban, aki kíméli felebarátait, az nem szereti őket s kivált nem érdeklődik irántuk. Ezt itt a Nyugatban mondom, hol még a háboru előtt megkezdődött volt Babits Mihálynak egy pestvidéki regénye, s írója abbahagyta, olyan felháborodás zúdult feléje - Újpest felől. S én mondom itt a Nyugatban, hol a háború után Babits Mihály az ő Timár Virgil fia regényét megírta s be is fejezte. Van e regénynek egy figurája, egy zsidó aforizma-író, Vitányi nevű, ki kacérkodik a katolicizmussal s általában kacér s magakellettő egyéniség. Van ez embernek egy-két adata, mely egyenesen az én életemből vétetett, - én talán tragikumot s áldozatot tudok megettük, de kifelé látszódhattak így. A figura inkább érdekes, mint becses vagy jóleső, s akit tükröz, nem teszi tükrebe. Mindenfelé énrám ismertek benne, én magam is - noha legbecsületesebb önismerettel sem tudom magamat ilyennek s maga Babits is kijelentette - utóbb mellettem mint társ, mint barát, mint ember, mint költő mellett hitet is téve - hogy nem engem gondolt vele. Hiába: a tövise megvan bennem, s nem hiszem, hogy Babitscsal ez életben úgy tudnék lenni, mint voltam vele annak előtte. Azonban: a Vitányi Vilmos figurájára úgy emlékszem, mintha találkoztam volna vele, s a Timár Virgil regénye él bennem, amíg meg nem halok. Gondolni talán nem szeretek rá, de mint olvasó hálás vagyok érte.